

članci I – *articuli I*

Pregledni članci
UDK 262.5:230.131 ("Vaticanum II")
Primljeno 6/2000.

GLAVNI NAGLASC I U TEOLOŠKOJ POKONCILSKOJ MISLI

Nediljko A. ANČIĆ, Split

Sažetak

Pogledamo li put koji je prešla naša pokoncilaska teološka misao, možemo u njezinu dosadašnjemu razvoju uočiti četiri različite etape. Tijekom održavanja Drugoga vatikanskog sabora i neposredno nakon njega naši su teolozi intenzivno zaokupljeni Koncilom: proučavaju i objavljuju njegove dokumente te potiču na primjenu koncilskih smjernica u Crkvi. To je razdoblje u kojemu teologija snažno sudjeluje u oživotvorenju Koncila. U drugoj fazi u središtu je nastojanje oko oblikovanja i stvaranja obnovljene pokoncilaske teologije. Teolozi se sada u svojim disciplinama pojačano posvećuju razradi koncilskih ideja, primjeni novih metoda u teološkoj znanosti i oživotvorenju perspektiva kako ih je Koncil inspirirao i zacrtao. Posebno poglavlje u hrvatskoj teologiji jest njezino kritičko sučeljavanje s izazovom marksističkog ateizma. Teološka se misao u službi vjerničke zajednice morala desetljećima artikulirati kao odgovor na marksističku kritiku religije i Crkve. Slom komunističkog sustava označio je napokon novu prekretnicu i za teologiju, koja se prvi put našla u pluralističkomu društvenome ozračju, sa svim njegovim prednostima i iskušenjima. Teolozi se okreću problematici i izazovima koje im nameću nove okolnosti, a to su osobito pitanja socijalne pravde, pluralističkog društva, moderne kulture, odnosa kršćanstva i nekršćanskih religija nove evangelizacije.

Ključne riječi: Koncil, oživotvorenje Koncila, pokoncilaska teologija, hrvatska teologija, marksizam, pluralističko društvo, teološka znanost.

Uvod

Jedna makar i letimična prosudba hrvatske teologije u proteklome pokoncilaskom razdoblju od tri i pol desetljeća zahtijevala bi mnoga i raznolika proučavanja, što zacijelo nadaleko premašuje mogućnosti i okvire ovoga izlaganja. Stoga ću, bez ikakve pretenzije za iscrpnom i cjelovitom obradom, iznijeti samo naznake glavnih strujanja i tematskih težišta u našoj teologiji te ukazati bar na neke važnije rezultate i prinose kao i na propuštene prilike ili tek djelomice ispunjene zadaće te na probleme pred kojima se teologija sada nalazi. U prikazu teološkog

razvoja ograničit ćemo se dakle na one središnje silnice koje su zaokupljale pozornost naše teološke i crkvene zbilje, s jedne strane, te ćemo obuhvatiti samo određena tematska područja, ponajprije dogmatske i fundamentalne teologije, s druge strane. Četiri razvojne faze ne znače tematski zaokružene cjeline ili vremenski omeđena razdoblja, nego je riječ o težištima u raspravama ili određenim matricama odnosno tendencijama teološke misli koje se dodiruju ili pak dijelom preklapaju.

Teologija je sustavan i odgovoran govor o Bogu i čovjekovu spasenju u službi Crkve kao zajednice vjernika. Stoga ćemo je promotriti u odnosu na pitanja koliko ona zamjećuje znakova vremena i odgovara na postavljene izazove, nadalje kako istražuje i tumači poklad Božje objave u Isusu Kristu i, konačno, kako prosuđuje i vrednuje vjerničku praksu i otvara perspektive za dublji i autentični život crkvene zajednice.

I. TEOLOGIJA U SLUŽBI OŽIVOTVORENJA KONCILA

Drugi vatikanski sabor najvažniji je događaj u ovome stoljeću, ne samo za Katoličku crkvu nego i za njezinu teologiju. On doduše ne znači prekid kontinuiteta u dosadašnjemu razvoju vjerničke zajednice, ali zacijelo predstavlja golemu novost jer je označio duboke promjene kako u svim područjima crkvenoga života tako i u samoj teološkoj znanosti. Koncil stavlja u središte teološki misterij Crkve¹ te istodobno izvodi Crkvu iz svojevrsnog geta u koji je bila dospjela, posadašnjuje je i otvara suvremenome svijetu, modernim znanostima i današnjoj kulturi, drugim kršćanima i nekršćanskim religijama. S obzirom na stil, način govora i odnošenja koncilski dokumenti ne donose kao nekada osude i izopćenja nit se služe apologetskim pristupom u odnosu na aktualnu stvarnost. Dijalog, poštovanje i suradnja u ozračju slobode postaje nova metoda ophođenja i ponašanja unutar same Crkve te u njezinu odnosu prema van. Osvrćući se na dosege i ostvarenja, P. Hünermann ustvrđuje da koncilski oci u suradnji s teolozima »nisu doduše iznašli detaljna rješenja problema, ali su odredili bitne perspektive za put Crkve u budućnost«.² On nastavlja: »Temeljni problemi našega vremena povezani su s problemima koji određuju moderno kao cjelinu. Koncil je kritički raspra-

¹ Usp. Walter Kasper, *Trajno značenje Drugoga vatikanskog sabora za Crkvu*, u: Koncil u Hrvatskoj. Zbornik radova teološkog simpozija u povodu 30. obljetnice Drugoga vatikanskog sabora, CuS, Split, 1996., str. 17. Bit ili otajstvo Crkve jest u tome da je ona »ikona trinitarnog zajedništva Oca, Sina i Duha Svetoga«. Ovu otačku sliku Kasper smatra interpretacijskim ključem za sve druge koncilске izričaje i slike o Crkvi.

² Usp. *Ojačati sinodalne elemente u Crkvi. Razgovor s prof. Peterom Hünermannom*, u: Crkva u svijetu 34 (1999.), str. 502.

vio upravo temeljne probleme moderne. Zato ovi tekstovi imaju trajno značenje za sadašnjost. Ovo značenje mora se međutim tek otkriti i pojasniti.«³

Koncilsko otvaranje razbudilo je u Crkvi u Hrvata golemi duhovni potencijal, a u našim teolozima aktiviralo dosad skrivene neslućene mogućnosti. Novo razdoblje koje je započelo u životu Crkve naišlo je bar na početku na oduševljeno prihvaćanje. Silno duhovno buđenje i polet što ga bilježimo tih godina bio je znakom velike vjerničke spremnosti za crkvenu obnovu. U koncilskom procesu na teološkom planu potaknuto je mnoštvo inicijativa i osnovano niz ustanova od opće i trajne važnosti: održavaju se brojne tribine, izlaze bilteni i prve katoličke novine, pokrenuti su novi stručni i istraživački časopisi, ili su obnovljeni oni koji su tijekom Drugoga svjetskog rata ugašeni, kao forumi teološke misli i predvodnici obnove sveukopnoga crkvenog života; nastale su crkvene ustanove od nacionalnog značenja.⁴ Ovdje želimo spomenuti samo neke najznačajnije.

Prvi vjerski časopis pokrenut u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata – danas već četrdesetgodišnjak – počeo je izlaziti 1960. u izdanju tadašnje Franjevačke bogoslovije u Makarskoj pod naslovom *Služba Božja. Liturgijsko-pastoralna revija*. S početkom rada Koncila rađa se *Glas Koncila* (s podnaslovom *Novo lice Crkve*), utemeljen 1962. najprije kao pokušaj izvješćivanja o saborskim događajima. Naši teolozi u njemu predstavljaju i tumače dokumente i smjernice, potiču i animiraju njihovo ostvarivanje u crkvenomu životu. Poslije GK prerasta u dvotjedne i napokon u tjedne katoličke novine. S obzirom na njegovu nezaobilaznu ulogu B. Duda ga je označio »platformom za najširi prodor koncilске misli u Hrvatskoj«.⁵ U izdanju GK objavljeni su i važni pokoncilski dokumenti, primjerice *Zakonik kanonskoga prava* (1983.), *Katekizam Katoličke Crkve* (1994.) i niz drugih publikacija.

Nakon stanke od 19 godina Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu 1963. ponovno pokreće svoj časopis *Bogoslovsku smotru*, a već od godine 1960. organizira godišnji Teološko-pastoralni tjedan za svećenike, koji ove godine slavi četrdesetljeća svojega redovitog održavanja. Neposredno nakon završetka Koncila dva su takva tjedna bila posvećena koncilskim temama, a opširni radovi i rasprave gotovo iz svih teoloških područja objavljeni su u *Bogoslovskoj smotri*.⁶ Iz želje da se obnovi Crkva i provedu koncilске smjernice, tadašnji splitski biskup

³ Isto, str. 503–504.

⁴ Pregled najzaslužnijih teologa, biskupa, pojedinaca i ustanova u promicanju koncilске obnove vidi: Bonaventura Duda, *Prihvat II. vatikanskog koncila u Hrvatskoj*, u: *Koncil u Hrvatskoj*, CUS, Split, 1996., str. 29–77.

⁵ B. Duda, *Prihvat II. vatikanskog koncila u Hrvatskoj (II). Fragmenti za buduće cjelovitije prouke*, u: *Crkva u svijetu* 31 (1996.), str. 251–274, ovdje 259, bilj. br. 6.

⁶ BS 36 (1966.), str. 153–517 i BS 37 (1967.), str. 3–308.

Frane Franić utemeljio je 1966. teološki časopis *Crkva u svijetu*. Tijekom niza godina ovaj časopis, nadahnut programom pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu, promiče koncilski duh i ideje u obnovi naše Crkve.

Godine 1967. počinje izlaziti časopis *Svesci*, koji donosi prijevode iz strane teološke literature da nas upozna s teološkim tijekovima i misaonim strujanjima u svijetu s kojima su do tada veze bile prekinute. U isto vrijeme nastaje *Kršćanska sadašnjost, Centar za koncilsku istraživanja, dokumentaciju i informacije*, koja će postati i ostati daleko najznačajnija izdavačka kuća u Hrvatskoj s težištem na koncilskom promišljanju Crkve i izdavanju radova naših teologa. Ona objavljuje službeni prijevod koncilskih dokumenata te nastavlja sustavno prevoditi i izdavati gotovo sve pokoncilske papinske enciklike i dokumente pojedinih kongregacija.⁷ Godine 1970. pokrenuta je *Kana. Kršćanska obiteljska revija*, koja spada u najsvestraniju i najuporniju promicateljicu Koncila. Filozofsko-teološki institut isusovaca u Zagrebu ponovno je 1971. pokrenuo *Obnovljeni život. Časopis za religioznu kulturu*.⁸ On je postao forumom posebice filozofskih, ali i teoloških radova u pokoncilskom razdoblju naše Crkve. Ovaj institut ima nedvojbeno zaslugu da je okupio skupinu teologa i započeo (1977.) izdavanje komentara pojedinačnih saborskih dokumenata. To je znak zrelosti naše koncilске teologije i htijenja da se ona što bolje upozna i pretoči u konkretni život te pridonese svekolikoj obnovi Crkve. U pokrenutom nizu, koji na žalost do danas nije završen, objavljeni su komentari samo jednog dijela koncilskih dokumenata, među njima i triju konstitucija.⁹ Tu su dakako i drugi teološki časopisi koji su tih godina počeli izlaziti, kao primjerice *Kateheza* (1971.), ili su otprije izlazili, kao *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, a sada su se na svoj način uključili u posvješćivanje i popularizaciju Koncila među našim vjernicima.

Sve to što je izraslo i nastalo tih godina svjedoči o velikom žaru i plodnoj zauzetosti naših teologa oko prihvaćanja Koncila. Teško je naći nekog iole značajnog autora koji nije svojim radovima sudjelovao u toj zadaći. Mnogo ih je koji u tome imaju velike zasluge. Ako bismo željeli ipak nekoga posebno izdvojiti,

⁷ Drugi vatikanski koncil. *Dokumenti. Latinski i hrvatski*, KS, Zagreb, 1970. Do sada je izišlo nekoliko nepromijenjenih izdanja prijevoda koncilskih dokumenata, a broj prevedenih pokoncilskih dokumenata premašuje stotinu.

⁸ Izlaženje je bilo prekinuto u ratu 1944.

⁹ Filozofsko-teološki institut do sada je objavio komentare sljedećih dokumenata: Lj. Rupčić–A. Kresina–A. Škrinjar, *Dogmatska konstitucija o božanskoj objavi* (1981.); R. Brajčić–M. Zovkić, *Dogmatska konstitucija o Crkvi I. i II.* (1977. i 1981.); M. Kirigin, *Konstitucija o božanskoj liturgiji* (1985.); R. Perić–M. Lacko, *Dekret o ekumenizmu i Dekret o istočnim Ckvama* (1987.); V. Merćep, *Dekret o svećeničkom odgoju i obrazovanju* (1988.). R. Brajčić, *Dekret o apostolatu laika* (1990.).

onda je to Tomislav Šagi-Bunić, najjemenitniji, najsvestraniji i najuporniji »tumač i pregalac obnove Crkve u duhu II. vatikanskog koncila«.¹⁰

Koncil je označio tek početak i otvaranje jednoga golemog i dugotrajnog procesa u svekolikoj obnovi Crkve i svih područja vjerničkoga života. No već početkom sedamdesetih godina opaža se stanovito otrježnjenje, zamor, malaksalost pa i određeni zastoj u nastojanjima oživotvorenja Koncila. Biskupska sinoda o evangelizaciji (1974.) na određeni način označava kraj intenzivnog bavljenja Koncilom i stavlja u prvi plan nova pitanja koja se nameću u pokoncilskom procesu.¹¹ Od tada i kod nas koncilске teme ne zauzimaju više središnje mjesto i glavnu pozornost u životu Crkve. One su sada prisutne tek povremeno, u povodu koncilskih obljetnica, kad se prave osvrti i prosudbe dosad ostvarenoga, ukazuje na još neispunjenje zadaće ili pak upozorava na moguće zlouporabe. U proteklom je razdoblju bilo nekoliko takvih značajnih obljetnica.

Deseta obljetnica početka Koncila (1972.) obilježena je člancima u časopisu *Svesci*, dok je u povodu njegove dvadesete obljetnice otvaranja priređen zbornik »Jeke jednoga Koncila«.¹² Druga izvanredna sinoda biskupa (1985.), sazvana u povodu dvadesete obljetnice zaključivanja Koncila utvrđuje »da je još uvijek prijeko potreban dublji prihvat Koncila«.¹³ Iste godine o stanju i bilanci u provođenju koncilskih smjernica u Hrvatskoj raspravlja se na simpoziju održanom na Teologiji u Splitu pod naslovom »Naša Crkva u našem vremenu«.¹⁴ Trideseta obljetnica otvaranja Koncila i zatim ista obljetnica njegova zaključivanja obilježena je izdanjima radova, znanstvenim skupovima i okruglim stolovima o stanju prihvaćanja Drugoga vatikanskoga sabora u životu naše Crkve.¹⁵ Objavljivanje

¹⁰ Tako našega vodećeg koncilskog teologa naziva Tomislav Zdenko Tenšek u uvodu posljednje knjige Tomislava Janka Šagi-Bunića, *Prema civilizaciji ljubavi*, KS, Zagreb, 1998., str. 9. To zacijelo među ostalim potvrđuju i tri Šagijeve pozamašne knjige sabranih radova, članaka i osvrti o koncilskim temama, *Ali drugog puta nema*, KS, Zagreb, 1969., te *Vrijeme suodgovornosti*, I. sv., KS, Zagreb, 1981., i II. sv., 1982.

¹¹ Plod te sinode je iste godine objavljena papinska pobudnica »Evangelii nuntiandi«, koja je temeljni dokument svih kasnijih nastojanja oko (nove) evangelizacije.

¹² Radovi Bogoslovske tribine o dvadesetogodišnjici Drugog vatikanskog koncila, KS, Zagreb, 1984.

¹³ Usp. Druga izvanredna biskupska sinoda. *Završni dokumenti*, KS, Zagreb, 1986., str. 9

¹⁴ Usp. Radovi simpozija *Naša Crkva u našem vremenu* održanog 3. i 4. prosinca 1985., u povodu dvadesete godišnjice osnutka časopisa *Crkva u svijetu* i 20. godišnjice zaključenja Koncila, u: *Crkva u svijetu* 21 (1986.), str. 97–247. Među njima su značajni prilozi sljedećih autora: B. Duda, *Koncilská vizija Crkve*, str. 105–124; M. Zovkić, *Ostvarenje Koncila u našoj Crkvi*, str. 125–136; R. Brajčić, *Bitna teološko-eklezijalna nasljedna naše pretkoncilské Crkve*, str. 137–153; Ž. Bezić, *Suvremena teološka kretanja i njihova prisutnost u našoj Crkvi*, str. 154–176 i dr.

¹⁵ Usp. Bonaventura Duda, *Koncilské teme ili Misterij kršćanske egzistencije po II. vatikanskom koncilu*, KS, Zagreb, 1992.; *Koncil u Hrvatskoj. Zbornik radova teološkog simpozija u povodu 30. obljetnice Drugoga vatikanskog sabora*, CuS, Split, 1996.; Okrugli stol *Glasa Koncila* objelodanjen u knjižici *Koncil je nezaobilazan* (priredio Ivan Miklenić), GK, Zagreb, 1996.

pokoncilskih dokumenata bio je također poticaj da se na Teološko-pastoralnim tečajevima prouče važne smjernice za pojedina područja pastoralnog djelovanja i što bolje primijene u životu vjerničke zajednice. Tako je predstavljen hrvatski prijevod Novoga crkvenog zakonika,¹⁶ Katekizma Katoličke Crkve¹⁷ i dr. No ovi povremeni odjeci jednog Koncila bili su ipak kratka daha pa se danas s pravom može već govoriti o zaboravljenosti Drugoga vatikanskog sabora, a da on u većoj mjeri nije proveden u život naše Crkve.

Naši su teolozi uglavnom prihvatili Koncil, proučavali su i tumačili donesene dokumente, istraživali njihove teološke sadržaje i pastoralne naglaske, osvjetljivali novost i važnost zadanih smjernica. Osim toga, teologija je davala i daje snažne poticaje da se slovo i duh Koncila pretoči u praksu crkvene zajednice i zaživi u konkretnom vjerničkom životu. Ipak, tematsko težište bavljenja Koncilom bila su ponajprije pitanja Crkve, njezina otajstva (*communio*), ustrojstva i službi u njoj, poslanja vjernika laika, pitanja spasenja, ekumenizma i odnosa prema nevjernicima. Hrvatska teološka misao ima zacijelo velike i trajne zasluge u ostvarivanju tako važne zadaće kakva je provedba jednoga koncila, to više što se sve to događalo u ondašnjim skućenim uvjetima socijalističko-samoupravnog društva i partijske države, koji su bili posve neskloni Crkvi. Teolozi su se u tim prijelomnim vremenima pokazali odgovornima jer su svojim objektivnim informiranjem i ispravnim usmjeravanjem očuvali tadašnju golemu dinamiku duhovnoga buđenja, unutarcrkvenih promjena i previranja od većih lutanja i stranputica. Može se reći da su mjerodavno sudjelovali na korjenitoj preobrazbi pokoncilске Crkve, kojoj nema premca u novijoj povijesti. Bar neki od njih nastavili su i dalje proročki bdjeti da se ne oglušimo i ne zaboravimo ovu zadaću, uporno su poticali na duhovnu, doktrinarnu i strukturalnu obnovu i nastojali su »spriječiti da učenje Koncila ne ode u arhive«.¹⁸

Pojedinačni teolozi ipak su u različitom stupnju i intenzitetu pristajali uz Koncil. Može se ustvrditi da među njima gotovo nije bilo otvorenih otpora Koncilu.¹⁹ Ipak, rijetki su sebi dali više truda da temeljitije prouče teološki smisao i dublje dosegnu značenje započetih promjena i dalekosežnost obnove te sve to

¹⁶ Teološko-pastoralni tečaj 1984. bio je posvećen temi »Novi crkveni zakonik u životu Crkve«. Njegovi su radovi objavljeni u časopisu BS 54 (1984.), str. 197–457.

¹⁷ Tema Teološko-pastoralnog tečaja godine 1995. glasila je: »Katekizam Katoličke Crkve (KKC) 1992.«. Predavanja su objavljena u časopisu BS 65 (1995.), str. 1–159.

¹⁸ Tako T. J. Šagi-Bunić, parafrazirajući riječi pape Pavla VI. iz najave Svete godine 1975. u službi ostvarivanja Koncila, u: *Vrijeme suodgovornosti I* (reprint izdanje), KS, Zagreb, 1981., str. 76–99.

¹⁹ Oспорavanje je bilo najčešće prikriveno i očitivalo se u odbacivanju nekih na prvi pogled nebitnih opredjeljenja, primjerice koncilskog stava prema modernom svijetu i pluralističkom društvu.

sagledaju u okviru jedne cjelovite koncilске vizije Crkve i njezine teologije. Koncil se naime usredotočio na otajstvo Krista i njegove Crkve te istodobno započeo otvaranje prema modernome svijetu i dijalog s njime. Taj koncilski obrazac obnovljenog poimanja Crkve i njezina dijaloškog komuniciranja prema unutra i prema van, te nov način iznošenja vjerskih sadržaja čini se da u našoj Crkvi još uvijek nije u potpunosti ni shvaćen, a kamoli općenito prihvaćen. Istinsko prihvaćanje Koncila mora se, međutim, ponajprije provjeravati po tome kako smo usvojili ovaj temeljni teološki stav koji je daleko važniji negoli primjerice pitanje nekih pojedinačnih reformi ili parcijalnih sadržaja koncilskog naučavanja. Papa Ivan Pavao II. 30 godina poslije nazvao ga je »providnosnim događajem« u pripremi Crkve za Veliki jubilej i osjetio prijeko potrebnim da nas pozove »na obnovljeno zalaganje za što vjerniju primjenu nauka Drugoga vatikanskog koncila u životu svakoga pojedinca i čitave Crkve«, kao najbolju pripremu za ulazak u novo tisućljeće.²⁰ Zacijelo ovdje nije riječ o jednoj trenutačnoj epizodi u obnovi Crkve, nego o dugoročnom programu, koji još ni izdaleka nije završen.

Prije desetak godina osnovano je nekoliko međunarodnih istraživačkih projekata koji se bave istraživanjem povijesti Drugoga vatikanskoga sabora.²¹ No u njima se ne proučavaju koncilski dokumenti, nego arhivski materijali biskupa sudionika i koncilskih papa, dnevnici i izvješća utjecajnih teologa, rasvjetljuje se nastajanje dokumenata i uloga teoloških komisija, odnos Pape, Koncila i Rimske kurije itd. Zbog niza svojih posebnosti, primjerice izrazito pastoralnog karaktera, zatim zbog zastupljenosti biskupa iz cijeloga svijeta, javnosti rada i velike samostalnosti koju je Koncil imao on je bio drukčiji od svih prethodnih u povijesti Crkve. Kao poticaj, ali i određeni prinos našoj suradnji u tom projektu treba spomenuti nedavno objavljenu knjigu nadbiskupa u miru Frane Franića, u kojoj je sabrao i komentirao svoje najvažnije koncilске intervjue.²² On je uz pok. kardinala Šepera zacijelo bio najistaknutiji hrvatski biskup u saborskim raspravama.

²⁰ Usp. Ivan Pavao II., *Nadolaskom trećeg tisućljeća. Apostolsko pismo o pripremi Jubileja godine 2000*, KS (Dokumenti 101), Zagreb, 1996., br. 18 i 20.

²¹ Izdavanje povijesti Drugoga vatikanskog sabora u pet knjiga koordinira Istituto per le scienze religiose u Bologni na čelu s profesorom G. Alberigom, usp. A. Greiler, *Ein internationales Forschungsprojekt zur Geschichte des Zweiten vatikanischen Konzils*, u: Wolfgang Weiss (Hg.), *Zeugnis und Dialog. Die katholische Kirche in der neuzeitlichen Welt und das II. Vatikanische Konzil*, Würzburg, 1996., str. 571–578, osobito 577. U međuvremenu je izišao i drugi svezak ovoga projekta Giuseppe Alberigo–Klaus Wittstadt (Hg.), *Geschichte des Zweiten Vatikanischen Konzils (1959–1965), Band II: Das Konzil auf dem Weg zu sich selbst. Erste Sitzungsperiode und Intersessio Oktober 1962 – September 1963*, Mathias-Grünwald-Verlag, Mainz, 2000.

²² Frane Franić, *Crkva, stup istine. Uspomene na moje doktrinarne djelatnosti u II. vatikanskom saboru*, Književni krug, Split, 1998.

Propitujući ulogu hrvatske teologije, valjalo bi kritički istražiti koje je koncilске poruke i u kojoj mjeri ona uspjela pretočiti u život naše Crkve na različitim razinama vjerničkog ponašanja i djelovanja. Nadalje, je li jasno i dovoljno snažno osvjetljivala koncilске perspektive za put Crkve u budućnost i tako se suprotstavljala još uvijek prisutnom pretkoncilskom mentalitetu i shvaćanjima; koliko se zauzimala za jačanje sinodalnih elemenata na biskupijskim i župskim razinama te poticala ostvarivanje novih odnosa u Crkvi koja se shvaća kao sakrament zajedništva itd. Uz goleme i neosporne zasluge hrvatske teologije u koncilskoj obnovi naše Crkve ostale su, po mome sudu, neke njezine neobavljene zadaće. Prvo teolozi su, uz određene iznimke, prerano prestali sustavno proučavati Koncil te nisu dovršili izdanje kritičkih komentara njegovih dokumenata. Osim toga, oni nisu dostatno poticali održavanje biskupijskih sinoda, a time i razvijanje sinodalnih tijela na biskupijskoj i župnoj razini, te općenito zaživljavanje koncilskog mentaliteta u našoj Crkvi. Meni se čini da nam je danas kao znak vremena prijeko potrebno novo iščitavanje i podrobnije upoznavanje osobito Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu (GS). Teologija bi aktualizacijom i produbljenjem tema iz dokumenta GS-a pripomogla da se naša Crkva i njezini vjernici ispravno odrede prema socijalnim, gospodarskim i političkim pitanjima, prema područjima znanosti i kulture, jednom riječju, prema modernom društvu i svim njegovim najnovijim izazovima, osobito s problemima moderniteta i globalizacije, s kojima se nakon urušavanja komunizma kao tranzicijska zemlja sve snažnije suočavamo.

II. POKONCILSKA TEOLOGIJA

U svojoj knjizi o teologiji u našem stoljeću Rosino Gibellini²³ nabraja među ostalim sljedeće teološke perspektive u drugoj polovici ovoga stoljeća: teologija nade, politička teologija, teologija oslobođenja, feministička teologija, ekumenska teologija i još neke. Tijek hrvatske pokoncilske teološke misli velikim se dijelom ne poklapa sa spomenutim naglascima u europskoj teologiji. Znatan broj naših mladih teologa studirao je doduše u inozemstvu i upoznao ove teološke struje te se u svojim disertacijama s njima kritički sučeljavao. Vrativši se u domovinu, nastavili smo oslušivati, bilježiti i pomno pratiti crkvena i teološka zbivanja. No, tadašnje društvene prilike u Hrvatskoj nisu omogućivale da se spomenute tendencije snažnije odraze u našoj teološkoj zbilji. Kad je riječ o pokoncilskim teološkim raspravama koje su k nama dolazile izvana, ne radi se pritom samo o drukčijim naglascima i različitim tendencijama u teologiji onoga vremena, nego, štoviše, o jednom novom razdoblju koje započinje u teološkoj znanosti. Naime, Koncil nije uveo samo novi stil u ophođenju nego i novi pristup teo-

²³ Rosino Gibellini, *Teologija dvadesetog stoljeća*, KS, Zagreb, 1999.

loškim sadržajima i način njihova iznošenja. Štoviše, možemo se složiti s W. Beinertom kada kaže: »Drugi vatikanski sabor u povijesti kršćanstva označuje u isti tren svršetak jednog vremena i početak drugoga, novog vremena.«²⁴ Ohrabreni i nadahnuti Koncilom, teolozi u svojim teološkim disciplinama i u znanstvenom istraživanju razrađuju njegove smjernice i ideje, primjenjuju nove metode i traže drukčija polazišta. Kako reče R. Brajčić, dobar poznavalac i novoga i staroga u teologiji, nastaje zapravo nova teologija: »Obilježje današnje teologije je novost. Ona je nova teologija.«²⁵ Novost se očituje prije svega u usredotočenju na Sveto pismo (duša teologije) i misterij Krista, ali se iskazuje i u sljedećim pojedinačnim elementima: teolozi se okreću čovjeku i njegovu konkretnom svijetu (antropološko usmjerenje), svjesni su povijesne uvjetovanosti objave i vjere te napretka u našem shvaćanju poklada vjere (koncilska spoznaja iz DV br. 8). Rast u spoznaji Božje objave očit je glede koncilskog shvaćanja Crkve kao sakramenta zajedništva (*communio*), glede stajališta o ekumenizmu, o vjerskoj slobodi, dijalogu s nekršćanskim religijama i dr.²⁶ Kako je poznato, u tijeku pokoncilske obnove teologije svi su teološki traktati, neki doduše brže, drugi sporije, doživjeli temeljitu preobrazbu, kako s obzirom na nove metode koje se uvode u istraživanju (antropološka, povijesna, eshatološka, historijsko-kritička metoda u pristupu Svetome pismu), tako i sve važnije novo polazište od čovjekova konkretnoga iskustva. Pritom važno mjesto zauzima *sensus fidei* (iskustvo vjere), i koncilska nauka o hijerarhiji istina. Pokoncilska se teologija sada više oslanja na društvene znanosti o čovjeku (posebice na sociologiju, psihologiju i dr.), a manje na filozofiju, u kojoj prevladava antimetafizička struja.²⁷ Teologija postaje svjesna svoje odgovornosti za probleme ljudskoga društva i čovjekove budućnosti. To ju istodobno vodi prema kristološkim pitanjima ili »kristološkoj koncentraciji«, pa time ispunja poziv Koncila koji je kristocentričnost naglasio kao bitnu značajku svake teologije. Jednom riječju, napušta se neoskolastika i traži novi obrazac u teološkom promišljanju i istraživanju. Kako je primijetio jedan suvremenik, teologija u to vrijeme sličí jednom velikom gradilištu u kojemu mnogi brojnim pojedinačnim istraživanjima sudjeluju u izgradnji novoga. Na teološkom polju, koje inače obiluje iznimnim radovima, prisutne su mnoge nedorečenosti i jednostranosti. Tek nakon faze bistrenja i kritičkog sučeljavanja nastat će

²⁴ Wolfgang Beinert, *Tendenzen der katholischen Theologie nach dem Zweiten Vatikanischen Konzils*, München, 1979., str. 9–23, citat prema A. Rebiću, *Tendencije katoličke teologije poslije Drugoga vatikanskog sabora*, u: BS 51 (1981.), str. 99–108, ovdje str. 100.

²⁵ Rudolf Brajčić, *O stanju dogmatike poslije Koncila*, u: OŽ 38 (1973.), str. 412–434, ovdje 413.

²⁶ Usp. R. Brajčić, isto, str. 415s.

²⁷ Usp. Živan Bezić, *Suvremena teološka kretanja i njihova prisutnost u našoj Crkvi*, u: Crkva u svijetu 21 (1986.), str. 154–176, ovdje 159.

pokušaji sinteze u pojedinačnim područjima, pojaviti će se nove koncepcije teoloških traktata. No ostat će jednako tako dugoročna zadaća teologije da na temelju često divergentnih saborskih izričaja napravi sveukupnu sustavnu sintezu. U nastavku tek ćemo naznačiti neke pomake u pokoncilskoj hrvatskoj teologiji.

1. *Kristologija*. Sedamdesetih godina nastala su velika kristološka djela poznatih katoličkih teologa. Nakon mnogih i djelomice burnih teoloških rasprava te temeljitih promjena u metodi i polazištima, ona su pokušaj kritičkog pregleda i pouzdanog sažimanja, odnosno pokoncilske sinteze u ovoj disciplini.²⁸ Kristologije W. Kaspera, H. Künga, E. Schillebeekxa – da spomenemo samo najpoznatije – metodološki počinju kristološki traktat razlagati »odozdo«, a ne više kao prije, »odozgo«, spekulativno-deduktivna metoda zamijenjena je znanstveno-induktivnom. Bile su svojevrsni teološki hitovi onih godina i doživjele su nekoliko izdanja. U Hrvatskoj su ova teološka djela predstavljena u našim časopisima i djelomice prosuđena.²⁹ Godine 1981. u Zagrebu je u pouskrsnom tjednu održan simpozij hrvatskih teologa o Isusu Kristu, na kojemu se raspravljalo o novim kristološkim koncepcijama. Objavljeni su radovi i članci iz područja pojedinačnih kristoloških pitanja.³⁰ Komentiran je i dokument Kongregacije za nauk vjere o nekim ekleziološkim i kristološkim pitanjima, u kojemu se ukazuje na određene kristološke zablude.³¹ Spomenute kristologije međutim nisu bile prevedene na hrvatski pa su bile dostupne samo vrlo uskom krugu teologa. Tek nedavno su pojedina od tih djela izišla u hrvatskom prijevodu.³² Teško je reći koliko je naša teologija u ondašnjim vrlo skučenim okolnostima svojega djelovanja bila u stanju iznjedruti jednu pokoncilsku sintezu nauke o Isusu Kristu kad do danas kod nas nije napisan nijedan kristološki priručnik.

²⁸ Osobito su karakteristična djela sljedećih autora: Walter Kasper, *Jesus der Christus*, Matthias-Grünewald, Mainz, 1974.; Hans Küng, *Christ sein*, Piper, München, 1974.; Edward Schillebeekx, *Jesus. Die Geschichte von einem Lebenden*, Herder, Freiburg, 1974.

²⁹ Navodim samo neke: Rudolf Brajčić, *Küngova kristologija u svjetlu kontemplativne metafizičke spoznaje*, OŽ 35 (1980.), str. 166–180; Alfred Schneider, *Tendencije i problematika suvremene kristologije*, BS 54 (1984.), str. 8–36; Vladimir Merćep, *Kuda ide katolička pokoncilaska teologija*, CUS, Split, 1980. Merćep se kritički osvrće na kristologije Rahnera, Kaspera, Künga i Schillebeekxa.

³⁰ Tako primjerice o ukrsnuću Tomislav J. Šagi-Bunić, *Vrijeme suodgovornosti I.*, str. 239–293; A. Rebić, *Isusovo uskrsnuće. Izvješća, vjera i činjenice*, KS, Zagreb, 1972. Rebićeva je knjiga izazvala svojedobno burne i djelomice polemičke reakcije. Nadalje, A. Škrinjar, *Teologija sv. Ivana*, FTI, Zagreb, 1975.

³¹ Sveta kongregacija za nauk vjere, *I. Otajstvo Crkve. II. Otajstvo Sina Božjega*, KS (Dokumenti 41), Zagreb, 1973. Usp. osvrte na ovaj dokument: R. Brajčić, *Teolozima crveno svjetlo ili ispit savjesti*, u: OŽ 28 (1973.), str. 301–309; isti, *Nezabludiva?*, u: OŽ 29 (1974.), str. 1–9.

³² Walter Kasper, *Isus Krist*, CUS, Split, 1996.; Jean Galot, *Tko si ti Kriste? Kristologija*, Đakovo, 1996.

2. *Ekleziologija*. Crkva je bila velika tema Koncila, kojoj je posvetio dvije konstitucije (*Lumen gentium* i *Gaudium et spes*). Iz njih je vidljiva obnovljena vizija i prošireni vidokrug shvaćanja Crkve. Treba odmah reći da je svjesno napuštena dotadašnja karakteristična apologetska značajka obrane i zatvaranja Crkve prema svijetu. U središtu pokoncilске ekleziologije jesu ponajprije Crkva kao zajedništvo i sakrament spasenja, zatim temeljno shvaćanje Crkve kao novoga naroda Božjega, opće svećeništvo svih krštenika, novo mjesto i poslanje laika u Crkvi, kolegijalnost biskupa, novi odnos opće i mjesne Crkve, učiteljstva i teologa. U katoličkoj teologiji napisane su brojne rasprave i objavljena mnoga djela o pojedinim pitanjima nauke o Crkvi, a nastali su i neki priručnici ekleziologije.³³ Kongregacija za nauk vjere osjetila se ponukanom da upozori na stanovite zablude i kriva teološka shvaćanja u svome dokumentu »Otajstvo Crkve«.³⁴ Naši su teolozi istraživali pojedinačna ekleziološka pitanja i pratili teološki razvoj u ovoj disciplini.³⁵ No malo je pokušaja sustavnih djela iz ovoga područja. U svezi s tim treba svakako istaknuti našu prvu i do sada jedinu pokoncilsku ekleziologiju Mate Zovkića, s koncilskim naslovom »Crkva kao narod Božji«.³⁶ To je zapravo koncilski traktat o Crkvi koji u razradi gradiva uglavnom slijedi dogmatsku konstituciju LG bez komentara 8. poglavlja, koje se odnosi na mjesto i ulogu Bogorodice u otajstvu spasenja. Zovkićeva kristologija postala je ne samo cijenjeni priručnik studentima i pomagalo svećenicima nego i vrijedno djelo za daljnja proučavanja u ovome području. Poslije se pojavila knjiga Rudolfa Brajčića, za kojega je karakterističan biblijsko-teološki pristup Crkvi,³⁷ te njegova subrata Mije Škvorca, koji na publicistički način razlaže ustroj crkvene zajednice u njezinu unutarnjem bogatstvu te u njezinu hodu i susretu s današnjom kulturom, društvenim sustavima, religijama i ideologijama.³⁸

3. *Mariologija*. Kako je poznato, vrhunac rasprava o Bogorodici bio je vezan uz proglašenje četvrte mariološke dogme 1950., o uznesenju B. D. Marije dušom i tijelom na nebo. Nakon toga, izuzevši koncilске rasprave oko mjesta i

³³ Jedan od prvih bila je: Hans Küng, *Die Kirche*, Freiburg, i. Br. 1967. Ova je knjiga izazvala burne i duge rasprave u katoličkoj teologiji. Nakon smirenja osamdesetih godina javljaju se i drugi autori: J. Auer-J. Ratzinger, *Kleine katholische Dogmatik*, VIII, *Die Kirche – Das allgemeine Heilssakrament*, Regensburg, 1983.; Heinrich Fries, *Fundamentaltheologie*, Styria, Graz, 1985.; Hans Waldenfels, *Kontextuelle Fundamentaltheologie*, Schöningh, Paderborn, 1985. i dr.

³⁴ Usp. Sveta kongregacija za nauk vjere, *Otajstvo Crkve. Izjava o čuvanju katoličkog učenja o Crkvi protiv nekih današnjih zabluda*, KS Zagreb 1973. (Vidi bilj. br. 31).

³⁵ Usp. primjerice Tomislav Ivančić, *Nova traženja i putovi fundamentalne teologije*, u: BS 45 (1975.), str. 369–380.

³⁶ Mato Zovkić, *Crkva kao narod Božji. Katolička ekleziologija*, KS, Zagreb, 1976.

³⁷ Rudolf Brajčić, *Bit i suvremenost Crkve. Putovi vjerničke svijesti danas*, FTI, Zagreb, 1986.

³⁸ Mijo Škvorc, *Jeruzalem ili Antiohija*, FTI, Zagreb, 1988.

uloge Marije u otajstvu Krista i Crkve, mariologija općenito doživljava stanovito zatišje. No stanje u hrvatskoj teologiji pruža posve drukčiju sliku. Adalbert Rebić, potpredsjednik Hrvatskoga mariološkog instituta, ustvrđuje: »Danas, nakon 25 godina smijemo reći da je u Hrvatskoj jedva koja druga grana teoloških znanosti tako istražena kao upravo mariologija, tj. proučavanje štovanja Marije u Hrvata.«³⁹ U prilog Rebićeve tvrdnje govori nekoliko važnih događaja, koji su bili odlučujući za veliku aktivnost i pokoncilsko napredovanje naše mariologije.

Na čelu Papinske međunarodne mariološke akademije u Rimu bio je desetljećima, od njezina utemeljenja, hrvatski teolog franjevac Karlo Balić, vrlo zaslužan i za izradu teksta VIII. poglavlja LG, koje govori o Bogorodici u misteriju Krista i Crkve. Njega je u toj službi naslijedio opet hrvatski mariolog fra Pavao Melada. Nekoliko je naših teologa napisalo opširne komentare na koncilski tekst o Mariji.⁴⁰ Godine 1971. u Zagrebu je održan VI. međunarodni mariološki kongres, a u Mariji Bistrici također Međunarodni marijanski kongres, kao prvi značajan događaj u Hrvatskoj od važnosti za opću Crkvu. Velikom zaslugom Karla Balića godine 1974. utemeljen je pri KBF-u u Zagrebu Hrvatski mariološki institut, koji u Splitu u prigodi 1000. obljetnice Gospine crkve u Solinu organizira Prvi hrvatski mariološki kongres (1976.). Radovi s stoga kongresa kao i referati hrvatskih teologa na međunarodnim kongresima objavljeni su u zbornicima.⁴¹ U njima je obrađeno štovanje Bogorodice u Hrvata gotovo kroz cijelu našu povijest. Teolozi su komentirali pobudnicu pape Pavla VI. *Marialis cultus* o ispravnom štovanju Blažene Djevice Marije,⁴² zatim Papina enciklika *Otkupiteljeva majka* (1987.) te Smjernice i prijedlozi za Marijinu godinu (1987./88.).⁴³ Događaji u Međugorju i oko njega pobudili su i motivirali brojne napise, osobito oko

³⁹ Adalbert Rebić (prir.), *Marijin lik danas. Zbornika radova XII. mariološkog kongresa*. (Čestohova, 18–24. VIII. 1996.) KS, Zagreb, 1997., str. 5.

⁴⁰ Tako primjerice R. Brajičić, u: *Dogmatska konstitucija o Crkvi. Komentar II*, FTI, Zagreb, 1981., str. 805–990; isti, *Temeljno načelo mariologije*, BS 52 (1982.), str. 367–373; T. Šagi-Bunić, *Uvod u mariologiju Drugog vatikanskog koncila*, u: *Vrijeme suodgovornosti I*, str. 309–323; R. Perić, *Prijestolje mudrosti*, Mostar, 1995., str. 11–72.

⁴¹ Adalbert Rebić (prir.), *Advokata Croatiae. Uloga i mjesto Blažene Djevice Marije u vjerskom i nacionalnom životu hrvatskog naroda u XVI. stoljeću. Zbornik radova hrvatske sekcije VIII. međunarodnog mariološkog i XV. marijanskog kongresa – Zaragoza 3.–12. listopada 1979.*, KS, Zagreb, 1981.; isti, *Mundi melioris origo. Marija i Hrvati u barokno doba. Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983.*, KS, Zagreb, 1988.; isti, *Štovanje Bogorodice u Hrvata u XIX. i XX. stoljeću*, KS, Zagreb, 1990.; isti, *Marijin lik danas. Zbornik radova XII. međunarodnog mariološkog kongresa, Čestohova, 18–24. kolovoza 1996.* KS, Zagreb, 1997.

⁴² Usp. T. J. Šagi-Bunić, *Kako Pavao VI. obnavlja i ispravlja pobožnost prema majci Božjoj* u: *Vrijeme suodgovornosti I*, str. 324–363; R. Perić, *Prijestolje mudrosti*, str. 237–246.

⁴³ Vidi Marijan Biškup, *Marija u spisima hrvatskih pokoncilskih teologa*, u: *Marijin lik danas*, str. 49–64. (bilj. 39).

kriterija vjerodostojnosti takvih ukazanja. Slavlje velikih Marijinih obljetnica iz naše povijesti (Solin, Biskupija), kao i brojna svetišta, prošteništa i hodočašća odaju duboku ukorijenjenost i vitalnost pobožnosti hrvatskih katolika prema Mariji, unatoč navali sekularizacije i prodoru moderniteta. Marijinu nazočnost tijekom cijele hrvatske povijesti istraživao je i opisao isusovac Ante Katalinić.⁴⁴ Svojevrsnu mariologiju izdao je isusovac Antun Weissgerber u obliku marijanskih razmatranja, s puno vrijednog materijala, podataka i crkvenih dokumenata, osobito s obzirom na četiri mariološke dogme.⁴⁵ Tome valja pridodati izdanje novije hrvatske marijanske lirike,⁴⁶ a u najnovije vrijeme objavljen je i svojevrsni opsežni priručnik mariologije.⁴⁷

4. *Ekumenizam*. Katolička je crkva na Koncilu uvela dijalog kao nov način opfođenja s drugim kršćanskim crkvama i crkvenim zajednicama koje su nastale u bolnim raskolima tijekom povijesti kršćanstva. Njima priznaje elemente crkvenosti i svetosti (LG br. 8) te se u posebnom dokumentu (*Unitatis redintegratio*) zauzima za iskren i trajan dijalog na različitim razinama u težnji da se traži i postigne kršćansko jedinstvo. Zato je pokušaj dijaloga i ustrajanje na njemu bio ogledni primjer istinskog prihvaćanja Koncila od strane hrvatskih teologa. Koncil nas je ohrabrio i istodobno obvezao na ekumenizam. Ekumenske teme mogu se trajno pronaći u svim našim crkvenim listovima i teološkim časopisima. No organizirani teološki dijalog započinje Međufakultetskim ekumenskim simpozijima 1974., koje su naizmjenično svake druge godine organizirali Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Pravoslavni bogoslovni fakultet SPC u Beogradu i Teološki fakultet u Ljubljani.⁴⁸ Sveukupno je održano osam takvih simpozija, na devetom (1990.) nisu sudjelovali predstavnici KBF-a iz Zagreba zbog političkih napetosti i prijetnje ratom Hrvatskoj. Rezultati teoloških rasprava i radova objavljeni su u zbornicima.⁴⁹ Susreti teologa nisu posve prestali ni tijekom Domovinskog rata. Njih su sada organizirale katoličke udruge izvan Hrvatske, no bez osobitih rezultata (primjerice, Njemačka BK, zaklada *Pro Oriente* iz Beča). Susreti predstavnika Katoličke i Pravoslavne crkve posljednjih godina opet su nastavlje-

⁴⁴ Usp. Ante Katalinić, *Marija – velika nada Hrvata*, Zagreb, 1998.

⁴⁵ »Evo ti Majke!« (*Marijanska razmatranja*), Zagreb, 1987.

⁴⁶ Neven Jurica i Božidar Petrač (prir.), *Duša duše Hrvatske. Novija hrvatska marijanska lirika*, Mostar, 1988.

⁴⁷ *Ancilla Domini. Zbornik radova u čast fra Pavla Melade*, Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja i Hrvatski mariološki institut, Split–Zagreb, 2000.

⁴⁸ Usp. *Priopćenje o radu II. međufakultetskog ekumenskog simpozija u Lovranu od 21. do 23. rujna 1976.*, u: BS 46 (1976.), str. 501–504. O prvom ekumenskom simpoziju nema zabilješke u BS.

⁴⁹ Usp. Jure Zečević, *Ekumenska i dijaloška otvorenost katoličke Crkve u Hrvata*, u: Frane Precla (prir.), *Dijalog. Na putu do istine i vjere*, Zagreb–Mainz, 1996., str. 289–308.

ni.⁵⁰ Određeni pomak na tom području bio je nastup hrvatske delegacije na Druhom europskom ekumenskom skupu u Grazu (1997.), nakon čega je osnovan Koordinacijski odbor kršćanskih crkava u Hrvatskoj. Valja reći da ni tijekom Domovinskog rata nisu posve prekinute zajedničke ekumenske molitve za jedinstvo kršćana. Rezultati su na ekumenskom polju skromni, unatoč velikim naporima koje ulažu i brojni naši teolozi. Postoji jasna volja da se ne odustane od traženja kršćanskog jedinstva jer ekumenizmu nema alternative.

III. CRKVA I SOCIJALIZAM

Koncil je otvorio dijalog Crkve i prema nevjernicima (LG, 16), te priznao i suodgovornost kršćana za nastajanje današnjega ateizma kao masovne pojave (GS, 19–21). To je bio s jedne strane unutarcrkveni poticaj i našoj teologiji da se suoči s izazovom tada aktualnoga markističkog ateizma. Njoj se s druge strane to suočavanje s konkretnim oblikom nevjere nametalo isto tako izvana jer smo gotovo pola stoljeća živjeli u društvu tzv. samoupravnog socijalizma, ideološkom i političkom sustavu prisile i neslobode, koji je polazio od bezbožne krive slike o čovjeku, vjeru smatrao otuđenjem, Crkvu neprijateljem, a religiji proricao skoro odumiranje. U svagdašnjoj stvarnosti ateizacije škole, medija kao i cjelokupnog društvenog života te neprestane ateističke propagande, teologija je morala obrazlagati i braniti katoličku vjeru. Trebalo je pokazati da i u takvom totalitarnom sustavu ateističkog svjetonazora ima mjesta za Crkvu i vjernike. Pokrenuta je rasprava o čovjeku kao slici Božjoj i evanđelju slobode, o potencijalima kršćanske vjere, o zauzimanju za pravedniji svijet i o kršćanskom spasenju. U europskoj teologiji bilo je nastojanja da se započne dijalog između kršćana i marksista, koji je međutim nakon početnih susreta i razgovora naprosto prekinut.⁵¹ Tko se ne sjeća i kod nas pokušaja primjerice Tome Vereša, nadbiskupa Franića i drugih da uđu u dijalog s ondašnjim istaknutim marksistima.⁵² No ubrzo se pokazalo da s ortodoksnim marksizmom zbog njegove ideološke isključivosti dijalog

⁵⁰ Pregled ekumenskih događanja osobito za vrijeme Domovinskog rata vidi u: Antun Škvorčević, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i ekumenizam*, u: BS 65 (1995), str. 513–540. Susreti predstavnika BK Hrvatske i SPC više se ne održavaju u inozemstvu, nego naizmjenično u Hrvatskoj i Srbiji.

⁵¹ Udruga Paulus-Gesellschaft (München) već je početkom šezdesetih godina počela organizirati rasprave između prirodnih znanosti i teologije, poslije toga između teologa i marksista, pa zatim o odnosu između vjere i znanja, vjere i ideologije, politike, društva itd. Spomenuta udruga izdala je o ovim temama dvadesetak svezaka.

⁵² Usp. Tomo Vereš, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, FTI, Zagreb, 1973.; Frane Franić, *Putovi dijaloga*, CuS, 1973. (reprint izdanje 2000.); K tome, Tone Stres, *Marksistička teorija religije u Jugoslaviji jučer i danas*, u: BS 46 (1976.), str. 255–268.

naprosto nije moguć.⁵³ Ipak, teolozi neku vrst dijaloga pokušavaju voditi s tadašnjim sociolozima religije (primjerice s E. Čimićem, S. Vrcanom). Premda su i oni religiju promatrali kroz marksističku matricu, ipak su joj pristupali znanstveno, otkrivajući neke zajedničke ili srodne elemente u marksizmu i kršćanstvu, koji potiču na zajedničko zauzimanje za bolju budućnost čovjeka i ostvarenje jednog slobodnog i humanog društva.⁵⁴ Već je tada katolički sociolog Jakov Jukić uočio pojavu prodora moderniteta i sekularizacije u tadašnje posve zatvoreno socijalističko društvo i ukazao na fenomen izvancrkvenih i nevidljivih oblika religioznosti, što su počeli uvažavati i sami marksisti.⁵⁵

No progoni i represije koje je Crkva proživljavala u uvjetima marksističkog ateizma bili su isto tako prigoda za vlastito vjerničko pročišćavanje, primjerice nekih upitnih kršćanskih shvaćanja i nejasnoća glede vjere, jednostranosti u shvaćanju Boga i ljudskog spasenja, nedosljednosti u praksi, tamnih crta i sablazni u dosadašnjem životu Crkve. Koncilsko otvaranje prema svijetu i modernom društvu (osnovano je vatikansko Tajništvo za nevjernike) ohrabrivalo je teologiju da proučava fenomen masovne nevjere i raspravlja s konkretnim oblikom te nevjere, kakav je bio prisutan u nas kao bitna odrednica tadašnjega političkoga i društvenog sustava. Brojni su teološki radovi, rasprave, disertacije, članci i osvrti u tadašnjim crkvenim listovima i teološkim časopisima i knjigama koji se bave pitanjem vjere i nevjere.⁵⁶ Na crkvenim učilištima teolozi marljivo proučavaju Marxa i marksizam, uspoređuju marksistički i kršćanski svjetonazor, ateistički i kršćanski humanizam, te nastoje razotkriti bitne nedostatke marksističke slike o čovjeku, njegovoj slobodi i ljudskom konačnom dovršenju ako ga shvatimo bez Boga. Kršćanski odgovor na marksističku analizu i kritiku religije ipak je dobrim dijelom ostajao na razini idejnog sučeljavanja. Za teologiju i Crkvu to

⁵³ Kao tipičan primjer ortodoksnog marksizma slovi Todo Kurtović, *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*, Rad, Beograd, 1978. Vidi također odgovore katoličke strane na ovu knjigu: Frane Franić, u: *Crkva u svijetu* 14 (1979.), str. 67–80, i Špiro Marasović, u: *Crkva u svijetu* 14 (1979.), str. 159–170. Marasović je napisao doktorsku disertaciju s temom »Mogućnost Crkve u teoriji samoupravnog socijalizma« (Zagreb, 1978.).

⁵⁴ Usp. Esad Čimić, *Drama ateizacije. Religija, ateizam i odgoj*, Sarajevo, 1971., 1974., i Beograd, 1984. Na Čimićeva stajališta kritičke su osvrte dali: Branko Lukšić, u: *Crkva u svijetu* 6 (1971.), str. 345–349; Ljudevit Rupčić, u: *Crkva u svijetu* 10 (1975.), str. 268–273. Valja spomenuti i predavanje Srđana Vrcana na Visokoj teološkoj školi (danas KFF-u) u Splitu »Suvremena marksistička misao pred fenomenom religije«, objavljeno u *Crkvi u svijetu* 7 (1971.), str. 101–116.

⁵⁵ Jakov Jukić, *Religija u modernom industrijskom društvu*, CUS, Split, 1973. Vidi također osvrt Jakova Jukića na knjigu Štefice Bahtijarević, *Religijsko pripadanje u uvjetima sekularizacije društva*, u: *Crkva u svijetu* 11 (1976.), str. 175–181.

⁵⁶ Mijo Škvorc, *Vjera i nevjera. Problemi naših dana i Misterij naših duša* (FTI, 1982.), obrađuje, rasvjetljuje, iznosi i istražuje vjeru kao životvorni susret s Bogom i pojavu ateizma kao svjetskog problema, razloge nastajanja, dinamizam širenja i utjecaj nevjere u onome vremenu.

je razdoblje bilo pravi pokus izdržljivosti, jer se tada ni izdaleka nije nazirao kraj komunističke vladavine pa se i u teologiji tražio neki *modus vivendi* za opstojnost vjernika i Crkve u uvjetima takvoga društva. Bilo je i onih teologa koji su u ondašnjoj teškoj situaciji ukazivali i na pojedine pozitivne strane tadašnjega režima za Crkvu: primjerice, da je Crkva jasno poznavala svojega protivnika i unaprijed znala njegove stavove i nakane; marksizam je nadalje kao totalitarni ideološko-politički sustav priječio prodor raznih i za Crkvu negativnih utjecaja sa Zapada itd. Tek poneki izolirani glasovi pokušavali su teološki braniti samoupravni socijalizam ili se s njime aranžirati zbog određenih privilegija koje je takvima nudio. Premda razgovori i rasprave između kršćana i marksista nisu dali značajnijih rezultata, koji bi se očitovali u većoj slobodi Crkve, ipak je ono razdoblje za kršćanske vjernike dragocjeno iskustvo patnje i iskušenja i jedna faza njihova samopročišćavanja od raznih natruha koje su dotad umanjivale crkvenu autentičnost svjedočenja. Teologija zacijelo nije smjela dovoditi u pitanje tadašnju komunističku vlast, nego se uporno suprotstavljala njezinu ateističkom svjetonazoru, bilo da je dokazivala nedostatke njegova bezbožnog humanizma, jer zabacuje religioznu dimenziju čovjeka, bilo da je pokušala osporavati tezu kako ateizam nužno proizlazi iz marksističkoga svjetonazora.

Može se ustvrditi da je naša Crkva tijekom razdoblja progona i kušnja naučila na vlastitom iskustvu patnje da i u takvim okolnostima skučenog djelovanja i trajnog osporavanja može opstati. Nadalje, na sebi je iskusila istinitost na Koncilu izrečene spoznaje da se Crkva ne smije poistovjećivati ni sa kojim idejnim, političkim ili gospodarskim sustavom jer ona svojom religioznom porukom spasenja i sveopćim poslanjem nadilazi sve konkretne ovosvjetovne sustave. Osjetila je u svojoj izloženosti, slabosti, siromaštvu i progonima snagu Krista koji je povrijedio svijet. Teološka je misao u značajnoj mjeri pridonijela jasnom bistrenju ovih spoznaja jer ih je sustavno obrazlagala, pročišćavala i formulirala. S obzirom na praktični *modus vivendi* Crkve i socijalizma, bilo je nekih nedoumica i nesigurnosti, što svjedoči osnivanje Teološkog društva »Kršćanska sadašnjost« (TDKS) i podijeljenost hrvatskih biskupa glede djelovanja te udruge teologa. U tom kontekstu isto tako je dvosmislena i osporavana ideja o »identifikaciji s konkretnim društvom«. Ipak, iskustvo koje je kršćanska zajednica u tom razdoblju stekla, nije padom komunizma postalo beznačajno i nepotrebljivo, nego je postalo dio svijesti i identiteta naše Crkve. Zadaća je teologije da taj dio pamćenja posvijesti svima nama kao korektiv i trajnu orijentaciju u novim okolnostima pluralističkog društva.

IV. CRKVA U PLURALISTIČKOM DRUŠTVU

Nakon sloma komunističkoga sustava uslijedile su korjenite promjene i nastala duboka previranja u svim sferama života. Započeo je mukotrpan put gospo-

darskih, društvenih i političkih reformi i tranzicije hrvatskoga društva. Time je i za našu Crkvu i njezinu teologiju otpočelo također novo razdoblje, u kojemu one moraju pronaći svoju novu ulogu, što nije jednostavno ni lako. Dosad je vjera općenito bila potiskivana u sferu privatnosti, a teologija je bila zatvorena u strogo crkvene okvire; sada im se pak otvara široko područje javnoga djelovanja i od njih se očekuje specifičan prinos u izgradnji demokratskoga društva, ostvarivanju socijalne pravde, slobode i poštivanja ljudskog dostojanstva. U postkomunističkim zemljama danas postoje različite predodžbe oko toga što su prioriteti crkvenoga djelovanja u sadašnjemu trenutku i kojim zadaćama treba posvetiti osobitu pozornost.⁵⁷ U svezi s tim može se govoriti o tri temeljne opcije za ponašanje Crkava: prva zagovara povratak na stanje prije komunizma, dakle neku vrst restauracije odnosa Crkve prema društvu; druga opcija želi preuzeti iskustva crkava u zapadnim zemljama, koje već odavno žive u pluralističkim demokratskim društvima i učiti iz njihovih pogrešaka. Treće, možda najzanimljivije, opredjeljenje želi iz polustoljetnog iskustva komunističkih progona i stradanja Crkve izvući pouku za cijelo kršćanstvo. Opcije se dakako uvijek dijelom preklapaju ili čak isprepleću. No ipak je važno koja će od njih prevladati jer o tome ovisi i put kojim će naša Crkva krenuti. Hrvatska je teologija u svom temeljnom usmjerenju slijedila koncilske impulse pa valja očekivati da će u novom pozicioniranju prepoznati znakove vremena i ispravno usmjeravati crkveno djelovanje.

Može se reći da se naša teologija u ovome razdoblju nakon demokratskog preokreta pojačano okreće svojem aktualnom kontekstu, tj. temama koje joj nameće nova društvena stvarnost. Ona se pritom tek sada pojačano suočava i s pitanjima koja je odavno otvorio Drugi vatikanski sabor svojom pastoralnom konstitucijom *Gaudium et spes*. No teolozi do sada kod nas nisu o njima dublje kritički raspravljali jer to jednostavno nije dopuštao ondašnji politički režim. Riječ je o odnosu katoličkih vjernika prema demokraciji i pluralizmu, razvoju modernoga društva i sve jačem prodoru moderniteta. Zadaća je teologije da vođena svjetlom vjere i razumom kritički promišlja i vrednuje naš odnos prema svjetovnim stvarnostima, da ponovno aktualizira zadaću (nove) evangelizacije, potiče ekumenski i međureligijski dijalog i poradi na smanjivanju jaza između Crkve i suvremene kulture. Radi se dakle o kršćanskom promišljanju moderniteta i vjerničkog odnosa prema njemu, što svakako zahtijeva i promjene u samoj Crkvi, u njezinim postojećim strukturama, mentalitetu i načinu pastoralnoga djelovanja. Sadašnje zanimanje i pozornost teologa usmjereni su prema različitim aktualnim problemima.

⁵⁷ Paul M. Zulehner–M. Tomka u svojoj knjizi *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*, Schwabenverlag, Ostfildern, 1999., str. 9–10.

U Zagrebu je osnovan Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, koji organizira socijalne tribine i studijske dane, te razvija i druge aktivnosti. Ta ustanova potiče ozračje dijaloga, demokratsko iskustvo odnosa i ponašanja i posvjećuje odgovornost kršćana i Crkve u javnom životu. Njezino plodno djelovanje potvrđuje osjetljivost naših moralnih teologa za ovu posebno aktualnu problematiku.⁵⁸ Valja spomenuti da je već 1992. izdana opsežna zbirka socijalnih dokumenata Crkve i održan Teološko-pastoralni tjedan o temi »Sto godina katoličkog društvenog nauka *Centesimus annus*«. Na nekoliko takvih skupova raspravljalo se o ulozi i mjestu Crkve u novim društvenim izazovima i dilemama pred kojima se nalaze kršćani u Hrvatskoj.⁵⁹ Ima autora koji u svjetlu vjere sustavno promišljaju sadašnji društveni trenutak i novonastale prilike za Crkvu u Hrvatskoj;⁶⁰ drugi su opet surađivali na nekoliko projekata u istraživanju religioznosti i vrednota u našoj zemlji. Pedeseta obljetnica završetka Drugoga svjetskog rata bila je povodom da se samokritički osvijetle i prouče ovostoljetni totalitarizmi te pitanje odgovornosti kršćana za njihovo nastajanje.⁶¹ U europskoj teologiji spomenute su teme već dulje vrijeme u žarištu zanimanja, a neke od njih osobito od početka 90-ih godina, otkako je zbog sve veće mobilnosti današnjih ljudi, sve prisutnije globalizacije i sve izrazitijega društvenog pluralizma postao vrlo aktualan dijalog između kršćanstva i nekršćanskih religija.⁶² Naši su se teolozi u posljednje vrijeme počeli također intenzivnije baviti pitanjem međureligijskog dijaloga, što ga je simbolički naznačio Papa na međureligijskom susretu u Asizu (1986).⁶³

⁵⁸ U izdanju Centra (osnovan 1997.) do sada su objavljene sljedeće knjige: Stjepan Baloban (uredio), *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, 1998.; S. Baloban (uredio), *Kršćanin u javnom životu*, Zagreb, 1999.; S. Baloban (uredio) *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, 1999.

⁵⁹ Usp. temu Teološko-pastoralnog tjedna u Zagrebu 1996. i radove s toga tjedna u BS 66 (1966.), str. 169–507; zatim teološki simpozij o pluralizmu u Splitu, čija su predavanja objavljena pod naslobom: *Crkva u uvjetima modernoga pluralizma. Zbornik radova teološkog simpozija 23. 10. 1996.*, priredili N. A. Ančić i N. Bižaca, CUS, Split, 1998.

⁶⁰ Primjerice, pater Bono Zvonimir Šagi skupio je svoje članke i radove te ih objavio u dvije knjige kao teološki doprinos razumijevanju sadašnjega trenutka: *Da sol ne obljutavi. Kršćanski pristup društvenim problemima*, KS, Zagreb, 1999. i *Sa svjetlom vjere u društvenoj zbilji. Promišljanje sadašnjeg crkvenog trenutka*, KS, Zagreb, 1999.

⁶¹ Simpozij u organizaciji FTI Družbe Isusove o temi: *Crkva za dostojanstvo čovjeka protiv totalitarizama XX. st.*, u: OŽ 51 (1996.), str. 3–186.

⁶² Usp. radove simpozija njemačkih dogmatičara o odnosu kršćanstva i nekršćanskih religija objavljene u knjizi: *Christus allein? Der Streit um die pluralistische Religionstheologie*, hrsg. von R. Schwager, Herder Freiburg 1996. (Quaestiones disputatae 160).

⁶³ Ovdje spomenimo Simpozij profesora teologije o temi »Pitanje Boga u kršćanstvu i religijama« (7. i 8. travnja 1999.) u Zagrebu, s kojega su referati objavljeni u knjizi *Kršćanstvo i religije*, KS, Zagreb, 2000. Radovi o ovoj temi sve su češći u našim časopisima, primjerice Niko-

Nakon drugog Papina pohoda Hrvatskoj teologija je aktualizirala i temu nove evangelizacije. Na godišnjim simpozijima profesora već nekoliko je puta raspravljano o preustroju teološkog studija kako bi odgovorio današnjim pastoralnim potrebama Crkve i novim zahtjevima pred kojima se nalazi teološka znanost. Njezin je položaj, naime, u neovisnoj državi Hrvatskoj doživio značajne promjene: pokrenuti su novi teološki časopisi,⁶⁴ naša su teološka učilišta ušla u sustav državnih sveučilišta, a teologija se ponovno uključila u zajednicu drugih znanosti, broj studenata teologije se za razliku od prije više nego udvostručio, pretežit dio od toga danas čine laici koji se školuju za vjeroučitelje ili druge crkvene službe, u Splitu je ustanovljen drugi Katolički bogoslovni fakultet u Hrvatskoj (1999.), itd. No postavlja se ozbiljno pitanje kako spomenute teološke spoznaje, impulse i smjernice posredovati u vjerničku svijest i ozbiljiti u pastoralnoj praksi. Teologija ima velikih problema da njezin govor o Bogu dopre do ljudi i postane relevantan u crkvenoj i društvenoj javnosti. Teolozi su očito pred važnim izazovom da prepoznaju znakove novoga vremena i prosuđuju ih u svjetlu Evanđelja, krčeći tako put Crkvi u navještaju poruke spasenja ljudima našega vremena.

Zaključak

Osvrt na četiri razvojne etape teološke misli dopušta nam izvući nekoliko kratkih zaključaka. Povrh vrlo značajnog sudjelovanja teologije u koncilskoj obnovi Crkve, teolozi su se prerano prestali baviti Koncilom. U naporima oko izrade (nove) pokoncilske teologije ostvarena su tek djelomična postignuća. Iskustva Crkve stečena u vrijeme komunističkih progona i represije valja djelotvorno iskoristiti u novim prilikama. U sadašnjemu razdoblju, kad se teološka znanost ponovno pozicionira, ona mora jasno uočavati znakove vremena i prosuđivati ih razumom koji je prosvijetljen vjerom da bi što djelotvornije utjecala kako na crkveni život i vjerničko djelovanje tako i na sveukupnu društvenu javnost.

la Bižaca, *Dijalog i navještaj u vremenu religijskog pluralizma*, u: Crkva u uvjetima modernoga pluralizma (vidi bilj. 59), str. 93–113.

⁶⁴ *Riječki teološki časopis*, Rijeka (utemeljen 1993.), *Diacovensia*, Đakovo (utem. 1993.), *Vrhbosnensia*, Sarajevo (utem. 1997.).

Summary

MAIN EMPHASES IN THEOLOGICAL POSTCOUNCIL THOUGHT

If we look at the road that our postcouncil thought has passed, we can notice four different stages in its development so far. While the Second Vatican Council is being held and immediately after it, our theologians are intensively occupied with the Council: they are studying and explaining its documents and also encouraging the council guidelines to be applied to our Church. This is the period during which theology vigorously participates in the implementation of the Council. In the second stage, the efforts to form and create a renewed postcouncil theology is the focal point. Now, the theologians, with intensified efforts, are elaborating the council ideas, applying new methods to theological science and realizing the views inspired and defined by the Council. A special chapter in Croatian theology is its critical confrontation with the challenge of Marxist atheism. The theological thought, in service of the faithful, had to be articulated for decades in response to the Marxist criticism of religion and Church. The collapse of the communist system determined eventually a new turning point for theology itself, which, for the first time, met with the circumstances of social pluralism with all their advantages and temptations. The theologians are turning to the problems and challenges enforced by the new circumstances, particularly to the matters of social justice, pluralistic society, contemporary culture, relationship between christianity and non-christian religions and new evangelization.

Key-words: *Second Vatican Council, postcouncil Theology, Croatian theology, marxism, pluralism.*